

В.Д. Бялик,
Чернівецький національний університет,
м. Чернівці

АНАЛОГІЯ ТА ПРОТОТИПНА СЕМАНТИКА ЯК СКЛАДНИКИ ГЕНЕЗИ ЛЕКСИЧНОГО КВАНТОРА – НЕОЛОГІЗМУ

У статті аналізуються семантичні особливості утворення англійських неологізмів, котрі розглядаються як лексичні квантори. В результаті проведеного дослідження доведено, що прототипна семантика та аналогія відіграють вагомую роль в акті неологізації.

The article dwells on the semantic problems of the formation of new words in English. The role of the prototype semantics and analogy has been elucidated on the basis of new English words viewed as lexical quantors.

Лексичний квантор передбачає передачу інформації в процесі пізнання навколишньої дійсності у межах певного вербального механізму. Таким чином, лексичний квантор репрезентує певну структуру знання (апріорного чи апостеріорного) і, будучи приналежним до мови, може виступати когнітивною одиницею мови та мовлення. Тут є очевидним епістемологічний характер лексичного квантора. План форми лексичного квантора відповідає лексемі, словосполученню, а планом змісту є інформація як сукупність знань і уявлень носіїв певної мови [1; 2 та ін.]

Мовна одиниця, яка втілена у лексичному кванторі, може бути репрезентованою і різною словотвірною структурою, тобто лексичний квантор як вербалізований квант інформації про навколишню дійсність, може мати різної складності словотвірну структуру і може бути виражений непохідним, похідним, складним словом чи навіть словосполученням, тобто номінативною одиницею. Очевидно, що більш складна структура матиме більше семантичне навантаження, а, отже, нестиме більшу кількість інформації про концепт, який вона виражає (Пор.: $Q = q_1 + q_2 + q_3 \dots q_n$, де Q – лексичний квантор, а $q_1, q_2, q_3 \dots q_n$ – кванти інформації, представлені семантикою компонентів словотвірної структури). Таким чином, важливою є роль словотвірних моделей у мовній репрезентації знання лексичним квантором, оскільки кожний структурний елемент лексичного квантора відображає певний квант інформації. Проте сама сума значеннєвих конститuentів лексичного квантора не передає всю епістемологічну

складову, яка йому притаманна. Вона реалізується тільки у сукупності із прагматичними, когнітивними, дискурсивними чинниками у процесі комунікації, тобто передачі знання, його обробці, сприйнятті. Отже, для адекватного розуміння природи лексичного квантора слід врахувати його лінгвістичний статус (номінативна одиниця мови і мовлення) та його реалізацію в актуальному мовленні, тобто в дискурсі, беручи до уваги його когнітивні характеристики. У цьому зв'язку необхідним вважаємо зосередитися на знаковій природі лексичного квантора, на його місці у знаковій системі мови, механізмі генези лексичного квантора та його функціонування у мовленні. Такий підхід відповідав би усталеній тріаді “форма-зміст-функція” методологічного принципу вивчення мовних явищ із врахуванням його інтерпретації в міждисциплінарній і міжкультурній перспективі. Доречною у цьому зв'язку видається думка А.М. Приходька про те, що лінгвоконцептологія (яка лежить в основі теорії лексичного квантора – В.Б.) зовсім не дублює об'єкт і предмет лінгвосеміотики з використанням нової термінології, а є новим поворотом в науковому осмисленні лексичної семантики, в якому відображається процес пізнання на новому витку еволюційної спіралі мовознавства [8, с. 7]. Лексичний квантор, таким чином, є багатогранне психічно ментальне та лінгвістичне утворення, яке виступає заступником певної суми знань, отриманих у процесі предметно-пізнавальної діяльності людини, необхідних для успішної комунікації.

У цьому зв'язку видається важливим визначити механізми, котрі лежать в основі генези лексичного квантора, що, на нашу думку, найбільш чітко простежується на прикладі лексичних кванторів-неологізмів.

Необхідно окремо виділити такий спосіб утворення лексичних кванторів-нових слів, як аналогія, тому що ціла низка нових складних слів утворена не стільки за моделлю, скільки за аналогією.

Аналогія – процес формального і/або семантичного уподібнення однієї одиниці мови до іншої – є одним з найбільш продуктивних способів утворення нових лексичних одиниць. Аналогія виступає як важливий чинник розвитку й функціонування сучасної англійської мови, що дозволяє мовцеві легко переходити від корпусу відомих йому форм до створення нових (внаслідок їхньої нової комбінаторики, завдяки наслідуванню певної моделі, схеми). Одиниці, котрі виникають, виявляють подібність форми і/або змісту до стосовно якихось вихідних фактів мови, узагальнена модель яких використовується як зразок для наслідування й відтворення. Утворення нового слова за аналогією повинне задовольняти правило пропорції: $A : B = C : X$, де A, B, C – необхідна інформація для заповнення пропорції, тобто відомі мовні форми, а X – шукана величина. Наприклад, на основі співвідношення “стіл: столи” або “рот: ротик” утворюються форми “стіл: столик”

або “кіт: котик” та інші аналогічні утворення. Аналогія виявляється на всіх рівнях устрою мови і має величезне значення для її розвитку й функціонування, дозволяючи мовцеві легко переходити від корпусу відомих йому форм до створення нових. У даний процес залучаються одиниці різної довжини, побудови тощо. У певному розумінні нові слова в основній своїй масі утворюються за аналогією [6].

Когнітивна роль словотвірної аналогії полягає в тому, що категоризація нового досвіду відбувається у відповідності до певних схем, “нав’язуваних” мовою. Іншими словами, у процесі мовленнєвомисленевої діяльності знання вербального характеру безпосередньо впливають на формування концептів, надаючи опору при їхньому найменуванні, підводячи під певні “тіла” знаків [5]. Продуктивність тієї чи іншої моделі свідчить про прагматичну цінність концепту, втіленого у конвенціональній формі, структурний зразок якої служить прототипом для мовного вираження нових понять. Вияв прототипності - “прототипні ефекти” – полягає у тому, що центральні члени категорії (ближчі до прототипу, ніж інші) виявляють інші когнітивні характеристики, ніж маргінальні: швидше розпізнаються, швидше засвоюються, частіше вживаються, прискорюють вирішення завдань, пов’язаних з ідентифікацією, використовуються для розуміння категорії в цілому [9, с. 32]. Прототипні ефекти виявляються особливо яскраво, коли в міркуванні, особливо за аналогією, а також у розпізнаванні, частина або підвид, або елемент, або підмодель використовуються замість цілої категорії [9, с. 33].

Сутність аналогії як мовного процесу відображає діалектичне протиставлення двох найважливіших тенденцій: 1) тенденції до конвенціональності, регулярності й 2) тенденції до креативності. У прагненні до встановлення “подібності” нового зі старим за допомогою використання відомого мовного матеріалу (елементів, частин вихідних слів) у нових лексичних кванторах проявляється систематизуюча роль аналогії в мові – збільшуються ряди регулярних форм, якісь зразки відтворюються й повторюються у широкому масштабі (репродуктивна аналогія). З іншого боку, аналогія виступає як перетворюючий початок при створенні нових рядів форм і моделей і лежить в основі продуктивної творчої діяльності. Не можна не погодитися з думкою О.Д. Мешкова про те, що “роль моделей і моделювання в словотворенні надзвичайно перебільшена, при створенні похідних (у широкому розумінні) слів мовець опирається на певні закономірності, аналогію” [7, с. 57-60].

Як відомо, в основі процесу найменування за аналогією лежить когнітивна операція порівняння нового об’єкта дійсності з існуючим і вже ословленим. Таким чином, процес аналогії відбувається у декілька етапів. Спочатку аналоговий процес призводить до утворення метафоричного значення і появи лексичної одиниці, котра у результаті

узагальнення своєї мовної моделі служить згодом зразком для поширення при створенні лексичного квантора-нового слова, що моделює попередній зміст і, як наслідок, – повторює словотвірну модель.

Стосовно групи досліджуваних лексичних кванторів, особливо значну роль аналогія грає при утворенні таких неологізмів, як складні слова. Можна виокремити кілька десятків одиниць, які створені не стільки за моделлю, скільки за аналогією, за зразком існуючого слова або декількох слів. Неологізм *self-build* “будинок, збудований за власним проектом з врахуванням своїх потреб та запитів” створений за зразком слова *self-servicet*; неологізм *druglord* “бос наркобізнесу” – за зразком слів *landlord*, *slumlord*; слово *home-sitter/house-sitter* “людина, найнята доглядати за будинком”, *pet-sitter* “людина, найнята доглядати за домашніми тваринами під час відсутності господарів” – за зразком слова *baby-sitter*; слово *greenmail* “економічний шантаж” – за аналогією зі словом *blackmail*. У процесі такого утворення відбувається свого роду моделювання, відтворення моделі зразка, її морфологічної структури. Модель слова, що слугувала зразком, лише заповнюється новим лексичним матеріалом шляхом заміни одного з компонентів [5, с. 26].

Аналогічний процес утворення лексичних кванторів-неологізмів ілюструється на прикладах, відібраних із англomовної періодики та верифікованих за лексикографічними джерелами [3]. Яскравим прикладом реалізації аналогічного процесу словотворення слугує наявність неологізмів *book burner* (a severe censor) і *bra burner* (a militant feminist), створених за аналогією з *barn burner*, котра означає політика-радикала, фанатичного прихильника апартеїду. Поняття виникло в південних штатах Америки в XIX столітті й відсилає до популярного в той час анекдоту про фермера, котрий спалив свою комору з зерном, щоб позбутися пацюків. Політик-расист порівнюється з фермером, йому ненависні негри з пацюками, а заклики до дій, осліпленого злістю фанатика, – зі спаленням фермером власної комори із урожаєм. При цьому варто врахувати, що пожежа як символ знищення в знак протесту зустрічається в багатьох культурах. Загальним змістом для конвенціонального слова *barn burner* і неологізмів *book burner* і *bra burner* є “затятий ненависник, фанатик”. У першому випадку – обмежена людина, фанатик-цензор, готовий на все, аби тільки заборонити книги, які суперечать його смакам. в іншому – прихильниця боротьби за права жінок, що у прагненні досягти рівних прав із чоловіками, відмовляється від усього, що пов’язує її зі своєю статтю. Дані лексичні одиниці містять також інформацію про зневажливе відношення до позначуваних понять і з боку суспільства, тобто мають пейоративне значення, тому можна стверджувати, що тут є наявним аксіологічний аспект.

Мовна аналогія буває структурною, структурно-семантичною і се-

мантичною. При структурній аналогії відбувається уподібнення аналогічного слова зразковому за формою, що виявляється у повторенні словотвірної структури – аналогічне й зразкове слово мають структурно тотожні частини або елементи й мають спільність семантики.

Однак, у деяких випадках повторюваність моделі, тотожність елементів *smart body armor*, *smart dust*, *smart fluid*, *smart marker*, *smart mob*, *smartoon* (*smart + cartoon*) і певна спільність семантики (*smart material – smart phone –* перший елемент вказує на позитивну оцінку даних явищ із боку суспільства) не давала права розглядати дані одиниці, як створені за аналогією; порівняйте, однак *smart material – smart phone*, у яких крім повторюваності перших елементів у наявності спільність значення – *quick, witty, and often impertinent in speech, (of systems) operating as if by human intelligence by using automatic computer control*, тобто виділена узагальнена семантична модель, загальний понятійний стрижень, що дозволяє розглядати лексичні одиниці як створені в результаті словотвірної аналогії.

Деяка частина досліджуваних прикладів, створених за словотвірною аналогією, є семантичними інноваціями й ми відносимо їх до результату дії 1) структурно-семантичної аналогії (*braindrain – the large scale emigration of the ablest – originally of British scientists, doctors, academics etc. especially to the USA for better pay, funding and conditions of work; brawdndrain – emigration of sportsmen and skilled workers for better pay, funding and conditions of work*) і 2) семантичної аналогії (*square [a very conventional person] – cube (an extremely conventional person]*).

В галузі семантики дія аналогії визначається як парадигматична, тому що між тотожними елементами зразкового й аналогічного слова (а в деяких випадках між зразковим і аналогічним словом) встановлюються відношення синонімії, антонімії, гіпогіперонімії, а також відношення приналежності до одного концептуального поля.

Зразкові слова для даної групи одиниць можуть бути:

а) традиційними лексичними одиницями – наприклад, *thin cat* (a person without wealth, privilege or influence) утворено за аналогією із *fat cat* (a person with wealth, privilege or influence; a provider of funds to political parties in the USA; an unduly rich person who uses his wealth to control affairs), котра зареєстрована у Оксфордському словнику ще в 1920 році.

б) неологізмами, що послужили базою для подальших утворень (у цьому випадку етапи когнітивного процесу аналогії діяли або в межах розглянутого періоду, або раніше в 60-і, 70-і роки, і при визначенні зразкового й аналогічного слів ми керувалися датами створення відповідних неологізмів, зазначеними в словниках) – наприклад за зразком слів **blue collar** “робітник” і **white collar** “службовець” в 70-і роки були створені неологізми *pink collar* “робітниця сфери обслуговуван-

ня” і **grey collar** “некваліфіковані робітники”; далі в 1986 році за цим зразком було утворене слово **new collar** “робітники, зайняті кваліфікованою працею, головним чином нефізичною працею”; у 80-і роки з’явилося також утворення **golden collar** “золоті комірці, тобто ті, хто працює із найпередовішою, особливо комп’ютерною технікою”, на початку 21 століття **brass collar** “офіційна особа, впливова людина”. Наприклад, *couch potato*, утворене в 1986 році і має значення *a person who spends leisure time passively watching TV*, є зразком для лексеми *mouse potato* – *a person who spends his time passively playing computer games*). Разом з тим, утворення лексичної одиниці *couch potato* варто віднести до результату дії семантичної аналогії за зразком з *vegetable* і *cabbage*, що позначають інертну, пасивну людину.

Кількість неологічних номінацій, котрі склалися на базі того або іншого зразкового слова буває різною:

а) це може бути поодинокий факт (або “кrapкове” утворення за термінологією Н.Г. Комлевої) [4] – наприклад, *low tech* “використання збиткових відсталих технологій у порівнянні з *high tech* “найперевішні галузі, високі технології”; *user-friendly* “налаштований подружньому” (про ЕОМ) і слово *user-hostile*, створене пізніше і має значення “налаштований недружелюбно, агресивно” (про ЕОМ); проблема розриву у взаєморозумінні, глибокої розбіжності у поглядах виникає не тільки між поколіннями – *generation gap* – , але особливо гостро відчувається в цей час представниками статей – *gender gap* – одним із проявів якого варто вважати феміністок; *silicon-city* місто, що є центром електронної промисловості (зразок – *silicon-valley*); *in-the-sky* “супутник або літак -розвідник (зразок – *in-the-sky*); *chalk – face* “клас, як місце роботи вчителя” (зразок – *coal-face*);

б) або група слів (“серійні” утворення з термінологією Н.Г. Окоренкової) – так слово *estatescape* “пейзаж і архітектура нових забудов” продовжує ряд неологізмів 80-х років, утворених за моделлю слова *landscape* і різні види, що позначають, пейзажі, наприклад, *cityscape*, *roofscape*, *river scape*, *streetscape*, *slumscape*.

Іншим прикладом “серійного” утворення за аналогією можуть слугувати нові іменники *drug abuse*, *narcotics abuse*, *solvent abuse*, *cocaine abuse*, *crack abuse* (*covering all types of harmful substances*); далі виникла ціла низка утворень зі значенням “заподіяння фізичної шкоди в результаті жорстокого поводження з ким-небудь” – *physical*, *sexual*, *emotional*, *psychological*, *ritual and satanic abuse*; потім були утворені складні іменники, де перший елемент називав тварин або предмети, яким була заподіяна шкода (*to which harm was done*) – *horse abuse*, *racket abuse* (*in tennis*), *river abuse* (*by the environmentally irresponsible*), навіть *car abuse*, *vehicle abuse*; також перший елемент міг називати самі речовини, що приносять шкоду – *aerosol abuse*, *chemical*, *mercury abuse* (*to the environment*).

У науці це слово стало модним терміном для позначення такого поняття як “перекручування, перекручення фактів” (distortion), наприклад, chart abuse – “перекручування графіків, щоб одержати “кращий” результат; computer abuse – computing facilities are misused in order to “massage” data (massage – to manipulate statistics to give an acceptable result); math(s) abuse – the rules of number are ignored.

При встановленні факту аналогії загальні частини зразкового й аналогічного слів є тотожними, а заміні – вільними. Тотожні компоненти можуть займати початкове (ініціальне) положення у лексичному кванторі (наприклад, розглянути раніше smart material – smart phone; agony aunt [a woman who gives counselling on personal problems] – agony uncle [a man who gives counselling on personal problems] або кінцеве (фінальне) – наприклад, Russian roulette [a highly dangerous game of chance played with a gun which has only one bullet in its chamber] і Vatican roulette [the rythm method of contraception recommended by the Roman Catholic church. Слово містить жартівливий натяк на те, що даний (єдино дозволений римською католицькою церквою) вид контрацепції є так само, як і “російська рулетка”, ризикованим і може сумно закінчиться.

Завдяки своїй прагматичності, ціла низка аналогічних утворень носить гумористичний або іронічний характер. Так, слово band – waggon “модний рух” послужило основою для створення неологізму bran – waggon “рух за корисну й здорову їжу, особливо за вживання висівок (bran – висівки); слово watchdog “контролюючий орган” послужило зразком для жартівливого новотвору watchpoodie “контролюючий орган, що не має фактичної влади”.

Складні слова також можуть утворюватися за аналогією й із простого одноморфемного слова, що у таких випадках розчленовується на так звані “помилкові” морфеми, чи псевдоморфеми, а одна з таких морфем або один з таких елементів починає функціонувати як словотвірний. Причиною такого “помилкового” членування можуть стати помилкові асоціації, що виникають у мозку в людини, а також помилкове етимологічне тлумачення тих або інших явищ. Одноморфемне слово hijack “міняти курс літака, займатися повітряним піратством” стало зразком для утворення у 80-і роки таких одиниць, як skyjack (синонім слова hijack), seajack “викрадати морські кораблі”; потім з’явився неологізм shipjack (синонім слова seajack), а в 90-і роки з’явився неологізм carjack “захоплення автомобіля, його викрадення і грубе поводження з водієм”. Частина слова hijack, а саме -jack у значенні “викрадати, займатися піратством” стала використовуватися для створення нових слів. У значенні “викрадати, викрадення” стала сприйматися й частина слова kidnap “викрадати людей”. Це слово (тобто її частина -nap) стало зразком для створення у 90-і роки лексем carnar, petnar, baby-nar, space-nar “забирати із

собою в космос [про інопланетян]).

Види семантичної аналогії можуть включати такі типи парадигматичних відношень між зразковими й аналогійними словами і їхніми замінними елементами:

1) синонімічні відношення – hijack, skyjack; seajack, shipjack;

2) антонімічні відношення можуть бути представлені цілою низкою наведених вище прикладів – high-tech, low-tech; user-friendly, user-hostile; soft landing (a painless solution to a [usually economic], hard landing (a painful solution to an economic problem)), а також такими словами, як upper (a stimulant drug), downer (a depressant or sedative drug); wet (of Conservative politicians or policy – not taking a hard line in economic matters), dry (the Tory members of Parliament following a hard line in economic matters);

3) гіпо-гіперонімічні відношення – snake (a narrow range of fluctuation in exchange rates by certain member states of the EEC), boa (a range of fluctuation in exchange rates wider than snake);

4) відношення приналежності до одного концептуального поля – наприклад, види фруктів apple, coconut, об'єднані за ознакою “кольоровий зовні, білий усередині, за аналогією з banana, утвореним раніше, використовується для презирливого позначення представників етнічних груп в американському суспільстві (вихідців з Азії, негрів, індіанців), котрі співпрацюють із білими, хто забув, на думку одноплемінників, про національні корені і традиції й котрі зрадили інтереси свого етнічного соціуму.

Проведений аналіз лексичних кванторів – нових лексичних одиниць дозволяє зробити такі висновки:

а) у переважній більшості випадків, приблизно 85%, зразковими словами для інновацій, створених у результаті структурно-семантичної й семантичної аналогії, є лексичні квантори – нові лексичні одиниці, що з'явилися за останні три десятиліття років, включаючи розглянутий часовий період. При цьому виражений у слові новий концепт, котрий слугував зразком, отримує подальший розвиток і деталізацію в лексичних одиницях, створених за аналогією;

б) більшість (80%) аналогієвих одиниць є крапковими утвореннями, але простежується тенденція до збільшення “серійних” утворень за аналогією;

в) тотожні елементи зразкового й аналогієвого слів, як правило, займають кінцеве положення;

г) найбільш представленим видом парадигматичних відношень між зразковим і аналогієвим словом або замінними елементами є антонімія.

Отримані експериментальним шляхом дані стосовно шляхів семантичної деривації лексичного квантора-неологізму можуть знайти своє подальше тлумачення у процесі проведення фреймового аналізу досліджуваних одиниць.

Література

1. Бялик В.Д. Лексичний квантор як лінгвокогнітивна одиниця // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В.В. Левицького. Збірник наукових праць. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 369-372.
2. Бялик В.Д. Лексичний квантор: епістемологія, онтогенез, філогенез // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Випуск 232 германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 3-12.
3. Зацний Ю.А., Янков. А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. Словник. Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
4. Комлева Н.Г. Лексические инновации метафорического типа в современном немецком языке: Дис... канд. филол. наук. Калинин. 1981.– 182 с.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. РАН. Институт языкознания, М, 1997. – 329 с.
6. Кубрякова Е.С. Прототипическая семантика и исторический экскурс в описание словообразования // Проблемы функциональной семантики. – Калининград: КГУ, 1993.– С. 3-9.
7. Мешков О.Д. Словообразование в современном английском языке. – М.: ВШ, 1985. – 187 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Lakoff G. 1986 – Classifiers as a reflection of mind // Noun classes and categorization: Proc. of a Symposium on categorization and noun classification, Eugene, Oregon, October 1983. – A.; Ph.: Benjamins, 1986.– P. 13-51.

УДК 811.111

Т.А. Вецкур,

Волинський інститут економіки та менеджменту,
м. Луцьк

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються шляхи вербалізації культурних концептів СІМ'Я та КАР'ЄРА у повчальному дискурсі. Пропонується визначення понять “культурний концепт” та “повчальний дискурс”. З огляду на особливості вербалізації концептів у статті визначаються особливості мовної картини світу комунікантів.

The article deals with the ways of verbalization of such cultural concepts as FAMILY and CAREER in didactic discourse. The